

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 7, Jan.-Dec. 2023

☆ ڈاکٹر محمد حسنین، ڈاکٹر عبدالواجد تبسم

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2023ء، مسلسل شمارہ 7

**SUFI POETRY OF
MIAN MUHAMMAD SHAFI AKHTAR DHNGRWI**

میاں محمد شفیع اختر ڈھانگروی دی صوفیانہ شاعری

Abstract

The temperament of Punjabi poetry was always been mystical as Punjabi poetry flourished under the influence of Sufism. Punjabi poetry has been a significant source of representing mystical thoughts. Chishti Sufis played a vital role in promotion of Punjabi poetry. Along with several others, Baba Farid, Waris Shah and Peer Mehr Ali Shah are the notable poets of the Chishti clan. Mian Muhammad Shafi Akhtar Dhangarvi (1909-1990) also belongs to them. He was a prolific Punjabi poet. He left behind a vast creative asset in the form of various poetic genres. Especially, his See Harfis are a beautiful expression of mystical thoughts. In this article, the analytical study of his See Harfis is presented in the context of Mystical and Monastic aesthetics.

☆ اسٹنٹ پروفیسر، اردو شعبہ پاکستانی زبانیں علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی، اسلام آباد
☆ اسٹنٹ پروفیسر، اردو شعبہ پاکستانی زبانیں علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی، اسلام آباد

Keywords: Sufism, Sufi Poetry, See Harfi,

Chishti Clan, Mystical, Monastic

پنجابی شعری ادب بہت ساریاں من بھاؤنیاں صنفاں نال رچیا۔ جیہناں وچ اک من موہنی صنف ”سی حرنی“ اے۔ موضوع پکھوں سی حرنی دی جھولی ونوون موتیاں نال بھری اے۔ تصوف تے عشق دی گل ہووے یا دین تے دنیا دی، اخلاق دا بیان ہووے یا ہر ہا دا درد، ملاپ دی تانگھ ہووے یا ہجر دی گرلاٹ، مرشد دے پیار توں لے کے لوک قصیاں تائیں ہر مضمون سی حرنی وچ موجود اے۔ پنجابی شاعری دا مزاج ہمیشہ توں صوفیانہ رہیا۔ دو جیاں صنفاں دے نال جے سی حرنی دی روایت نوں مکھ مڈھ رکھیے تاں خاص موضوع تصوف تے عشق ہی دسد اے۔ میاں محمد شفیع اختر ڈھانگروی (1909-1990) نے اپنیاں سی حرفیاں وچ تصوف دے موضوعاں نوں ڈھیر وسعت تے ڈونگھیاں پکھوں نال بیان کیتا اے۔ تصوف دی وجہ تسمیہ بارے اڈواڈ نظر یے نیں۔ لمی بحث کرن دی تھاں عبدالحکیم دے وچاراں نال اتفاق بہتر اے:

”جس کسی نے تصوف کی تحقیق پر قلم اٹھایا اس نے اس کی وجہ تسمیہ کی چھان
بین پر صفحے کے صفحے کا لے کر دیے۔ ہم اس کو بے کار سمجھتے ہیں۔ وجہ تسمیہ کچھ
بھی ہو، ہمیں تو یہ دیکھنا چاہیے کہ اس علم کا موضوع کیا ہے“۔ (1)

تصوف دالفظ اس طریق کار یا اسلوب عمل واسطے اختیار کیتا جاندا اے جس تے صوفی عمل کرے۔ تصوف توں مراد اوہ ریاضتاں تے مجاہدے نیں جہڑے دل دے پردے ہٹا کے حقیقتاں دا انکشاف کرن۔ تصوف اوہ علم اے جس راہیں نفس دا تزکیہ، اخلاق دا تصفیہ تے ظاہر باطن دی بہتر دے حال جانے جاندا اے نیں۔ نفس نوں ریاضت تے مجاہدے راہیں رذیلہ اخلاق توں پرتا کے اخلاق حمیدہ یعنی زہد تے علم، صبر تے اخلاص تے صدق صفا جہیاں پارسا نصلتاں داناں تصوف اے۔ اللہ تے اللہ دے رسول صلی اللہ علیہ وسلم دی محبت تصوف دا اساسی عنصر اے۔ شریعت نال قربت رکھن والے صوفیاں دے نیڑے تصوف دی قرآنی اصطلاح تزکیہ نفس اے جد کے حدیث دی اصطلاح وچ ایس نوں احسان کہندے نیں۔

تصوف بارے صوفیاں تے عالماں ڈھیر لکھیا۔ ہر کسے اپنے ڈھوں تشریح دی کوشش کیتی۔ جس نوں جو محسوس ہو یا اُس او سے احساس نوں تصوف دا نام دتا۔ صفی حیدر نے ایسے کارن آکھیا:

”تصوف قلب انسانی دی اک کیفیت داننا اے، اوہ سرتا پا ذوق و وجدان

اے، ایس لئی اس دی کوئی منطقی تعریف نہیں کیتی جاسکدی“۔ (2)

تصوف کائنات دیاں حقیقتاں دی پچھاں تے ذات ازل تک اپڑن دا طریق کاراے۔ ایس طریق نوں اڈواڈ فلسفیاں دے بزرگاں اپنے اپنے تجربیاں موجب وضع کیتا۔ علی عباس جلاپوری ”وحدت الوجود تے پنجابی شاعری“ وچ بارے جانکاری دیندے نیں:

”بارہویں صدی عیسوی وچ صوفیاں دے سلسلے ظاہر ہون لگ پئے سن۔

سبھ توں پہلاں قادریہ سلسلہ بنیا۔ جس دے بانی شیخ عبدالقادر گیلانی

(1078-1166) سن جیہڑے بغداد وچ ابوحنیفہ نعمان بن ثابت دے

مقبرے دے مجاور سن، اوہناں دے سچتر سید شاہ میر ہندوستان آئے تے

استھے وی ایہہ سلسلہ قائم ہو گیا۔ چشتیہ سلسلہ شیخ ابوالفتح شامی توں یادگار ہے

جیہڑے شیخ العلودینوری دے مرید سن۔۔۔۔۔ خواجہ معین الدین حسن سنجری

نے خواجہ عثمان چشتی توں خرقد لیا تے ہندوستان وچ آ کے ایس سلسلے دی

اشاعت کیتی“۔ (3)

ہندوستان وچ سلسلہ چشتیہ تے قادریہ نوں ڈھیر مقبولیت حاصل ہوئی۔ ہندوستان وچ چشتیہ سلسلے دا مڈھ

حضرت معین الدین اجیری نے رکھیا۔ اوہناں دے پہلے مرید حضرت قطب الدین بختیار کاکی سن جیہناں خواجہ اجیری

دے مرن مگروں چشتیہ سلسلے دی سانجھ سمہال کیتی۔ حضرت قطب الدین بختیار کاکی دے دست حق تے حضرت بابا فرید

گنج شکر نے بیعت دی سعادت حاصل کیتی۔ مرشد دے مرن مگروں ایس سلسلے دا انتظام بابا فرید نے سمہالیا۔ بابا فرید

نے نہ صرف چشتیہ فکرنوں کھلاریا سگوں پنجابی صوفیانہ شاعری نوں جیون دان کیتا۔ بابا فرید توں بعد چشتیہ سلسلے نال تعلق

رکھن والے شاعران دی ڈھیر لمی روایت اے۔ میاں محمد شفیع اختر ڈھاگرووی ایس روایت دا حصہ نیں۔ میاں محمد شفیع تے

اوہناں دے دادے میاں سید محمد چشتی دا کلام چھپ نہ سکیا۔ ایس پاروں اوہناں دانناں کسے تذکرے وچ شامل نہیں۔

میاں محمد شفیع دی شخصیت اتے چشتیہ روایت دا گوڑھا اثر اے۔ مرشد دی مدح تے مرثیاں توں اڈواڈ اوہناں

دیاں سی حرفیاں اُتے بظاہر مجاز دارنگ اے دو جے صوفی شاعراں وانگ مجاز دے پردے وچ اوہناں حقیقت دی گل کیتی اے۔ اوہناں دے کلام وچ عشقِ الہی، عشقِ رسول، مرشدناں عشق، صوفیائے کرام نال عقیدت تے تصوف دیاں اصطلاحواں مشاہدہ کیتیاں جاسکدیاں نیں۔ میاں محمد شفیع دی شاعری وچ صوفیانہ عناصر بھال دیاں دسد اے کہ اللہ تعالیٰ نوں واحد، قادرِ مطلق، خالق، مالک تے رازق، صفات وچ لاشریک، تے معبودِ واحد تسلیم کرنا عقیدہ توحید اے، ایہ عقیدہ ایمان دی پہلی شرط اے۔ اللہ دی واحدانیت تے حضرت محمد ﷺ دی رسالت تے ایمان رکھنا اسلام دا پہلا رکن اے۔ توحید، شریعت تے تصوف اک دو جے واسطے لازم ملزوم نیں۔ میاں محمد شفیع اختر ڈھا نگر وی صاحبِ شریعت صوفی سن۔ ذاتِ احد اوہناں دی منزل سی۔ اوہ چنگی طرح سمجھدے سن کہ ایس منزل تک اپڑن لئی اللہ دی واحدانیت دا اقرار اتنا ہی ضروری اے جتنا زندگی لئی ہواتے پانی:

الف: اک اوہ لاشریک صاحبِ جس دی نہیں نظیر مثال کوئی

صاحبِ امر دا خود مختار حاکم، جس دا حکم نہ سکدا اٹال کوئی

مالکِ ملکِ حدوٹِ قدیم دا اوہ، جس ذات نوں نہیں زوال کوئی

محمد شفیع توحید دی کنہ پاوے، ناقص عقل دی نہیں مجال کوئی (4)

اسلامی تصوف دی بنیاد عشقِ الہی تے رکھی گئی اے۔ عشق دے بغیر تصوف دا کوئی تصور نہیں۔ محبت کرنا نجانج تے انسان دی فطرت اے پر تصوف اُس نوں محبوب دے انتخاب بارے آگاہی دیندا اے محبوب اوہنوں بناؤ جہڑا جمیل ہون دے نال نال غیر فانی وی ہووے تے محبت دا جواب وی محبت نال دیوے۔ اجیہی کامل ترین ہستی تاں صرف اللہ دی ہی ہوسکدی اے۔ انسان دی پیدائش دا اہم مقصد وی رب العالمین دی محبت اے۔ صوفیاں اللہ دی محبت نوں اپنی حیاتی دا اصل مقصد قرار دتا اے۔ دو عالم نیں؛ عالم بقا تے عالم فنا۔ انسان عدم توں وجود وچ آیا۔ میثاق دے دن اللہ تعالیٰ نے رُوحاں کولوں پچھیا ”کیا میں تہاڈا رب آں؟“ تاں جواب وچ رُوحاں نے اقرار کیتا ”بے شک تسیں ہی ساڈے رب او“۔ میاں محمد شفیع روز ازل دے اس اقرار توں وی پہلے دی گل کیتی کہ جدوں روح وجود وچ آئی، اس ویلے دی حسن ازل دے عشق وچ اے۔ اللہ تعالیٰ نے انسان نوں بنایا ہی اپنی عبادت لئی سی۔ فیر روح اوس میثاق نوں کس طرح بھل سکدی اے تے کس طرح ممکن اے کہ اک صوفی اپنے محبوب دے عشق توں ہٹک

جاوے:

الف: الستوں پہلے دی میں رانجن یار کوکینڈری
کن فیکونوں پہلے لگیاں توں کیوں پئی ہٹکینڈری
عشے دی گل وس نہ میرے لکھی کون مٹینڈری
آکھ شفیع جیوں رب نوں بھاوے طعنے کیوں مرینڈری (5)

تصوف دیاں تن منزلاں نیں۔ فنا فی الشیخ، فنا فی الرسول تے فنا فی اللہ۔ فنا فی الشیخ، فنا فی الرسول دی پوڑھی
اے تے فنا فی الرسول، فنا فی اللہ دی پوڑھی اے۔ فنا فی الرسول بغیر فنا فی اللہ دی منزل پانا ناممکن اے۔ حضور نبی کریم
صلی اللہ علیہ وسلم وچہ تخلیق کائنات۔ حضور دی اتباع تے اوہناں دی نبوت اُتے ایمان دے بغیر نجات نہیں تے نہ ہی
قرب الہی دیاں راہواں کھل سکدیاں نیں۔ دنیا دا قیام تے کائنات دی تخلیق اللہ دی مرہون منت اے۔ اللہ نوں
راضی کرن لئی ضروری اے کہ پہلے اللہ دے محبوب نال محبت ثابت کیتی جائے۔ میاں محمد شفیع عشق رسول نال سرشار
دسدے۔ مرشد اوہ ہستی اے جس دے فیض نال ای سا لک سلوک دیاں منزلاں الاکھ سکد اے۔ معرفت دی منزل
تے اپڑن لئی صوفی نوں رہبر دی لوڑ ہوندی اے، جنوں تصوف دی اصطلاح وچ مرشد یا شیخ آکھیا جاند اے۔ صوفیاں
موجب نجات دلاں والا رب سچے دی پہچان کران والا مرشد ہی ہوند اے۔ مرشد کامل مل جاوے تے طریقت دیاں
منزلاں آسان ہو جاندیاں نیں۔ انہاں منزلاں دا حصول وی تاں ای ممکن ہوند اے جدسا لک اپنے مرشد دی ذات
وچ مکمل طور تے فنا ہو جاوے۔ فنا ہون دا مطلب مرشد نال عقیدت، محبت تے بغیر کسے شک شبہ دے اطاعت کرنا
اے۔ میاں محمد شفیع دا کلام مرشد نال عقیدت تے محبت نال بھریا پیا اے:

الف: اعظم ایہ پیراں دا پیر میرا، کشتی چشتیاں دی بنے لان والا
وحدت عشق دا سبق پڑھان والا، ڈور گیاں نوں کول بلان والا
سبق نفی اثبات سمجھان والا، موت و قبل دا جام پلان والا
محمد شفیع ایہو کامل پیر میرا، سینے عشق دی اگ مچان والا (6)

فنا فی الشیخ ہون توں بعد ہی صوفی اتے حقیقت دے در کھلے نیں۔ صوفی ہمیشہ ہادی تے مرشد نال

روحانی رابطے وچ رہندا اے۔ فنا فی الشیخ دی منزل مرشدی مکمل اطاعت توں بعد ہی حاصل ہوندی اے۔ مرشد خانہ سالک دادو جا گھر ہوندا اے۔ سچے سالک دا وجود دنیا تے گریہستی وچ مصروف رہندا اے پر دل وچ ہر ویلے مرشد خانے دے دروہام دا تصور رہندا اے۔ میاں محمد شفیع وی اپنے مرشد خانے دیاں رونقاں تے برکتاں توں غافل نہیں سن۔ تزکیہ نفس تصوف دی روح اے۔ جد تک صوفی اندروں صاف نہ ہووے، اوہ صوفی اکھوانِ داحق دار نہیں۔ صوفی نوں ”میں“ مار کے اپنا تکبر تے غرور مگانا پیندا اے۔ نال نال میاں محمد شفیع ہو ریں امر بالمعروف تے نہی عن المنکر دا درس وی دیندے نیں:

غ: غیر نوں کڈھ وجود وچوں شیشہ کبر دا زنگ آلود تیرا

لے کے توبہ دا آب کر پاک اس نوں اَجے تیک پلیت وجود تیرا

حسد کبر کینے غصے بغض پنجاں کیتا خیر دا راہ مسدود تیرا

محمد شفیع جاں تک ہو سیں صاف ناہیں حاصل نہیں ہونا مقصود تیرا (7)

میاں محمد شفیع با شریعت صوفی سن۔ اوہناں دا تصوف شریعت دی پاسداری دا حکم دیندا۔ شریعت تے طریقت نوں الگ نہیں جاندے سن۔ اوہناں دا تصوف رہبانیت دے خلاف اے۔ میاں محمد شفیع دے مرشد سید فضل شاہ نے آپ وی شریعت دی پابندی کیتی مریداں نوں وی شریعت تے عمل کرن دی تاکید کیتی۔ میاں محمد شفیع وی دسدے نیں کہ اوہناں نوں شریعت تے عمل کرن دا درس مرشد و لولوں ملیا اے۔ تصوف تے سلوک وچ ذکر اذکار، عبادتاں ریاضتاں تے مجاہدے نوں بڑی اہمیت حاصل اے۔ ذکر دیاں کئی قسماں جیہناں وچ سب توں مشہور تے اہم ”نفی اثبات“ اے۔ نفی اثبات تصوف دی اصطلاح اے۔ خواجہ عبدالکحیم انصاری نفی اثبات بارے لکھدے نیں:

”لا الہ الا اللہ کے ذکر کو نفی اثبات کہتے ہیں۔ کیوں کہ لا الہ کے معنی ہیں کوئی

معبود نہیں ہے۔ یہ نفی ہوئی اور لا اللہ کے معنی ہیں ”لیکن اللہ“ یہ اثبات ہوا۔

طریق حکمت (تصوف) میں لا الہ کے معنی یہ لیے جاتے ہیں کہ کوئی موجود

نہیں ہے۔“ (13)

حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم جدوں معراج دے سفر وچ اللہ دے حضور حاضر ہوئے تاں ذات ازل دا

مشاہدہ انج کیتا کہ نہ پلک چھپکی تے نہ ای نظر دا زاویہ ایدھر اُدھر ہو یا۔ صوفیاں ایس حوالے نال عین در عین تے عین و عین جیسے لفظ ورتے۔ صوفی شاعراں ایس نوں اک اصطلاح تے دور تے ورتیا۔ یعنی ”عین“، دا ”الف“، وانگ اک فلسفہ اے۔ میاں محمد شفیع نے کلام اندر ایس حوالے نال اشارے کیئے:

ع: عشق دے عین دا عین اصلی رمز عین دی پاوند ہر کوئی نہ (9)

صوری معنوی عین در عین ہستی بالاتر از فہم انسان تیری (10)

چشتیہ سلسلہ وحدت الوجود جھوں خاص شہرت رکھدا اے۔ میاں محمد شفیع دا سلسلہ طریقت چونکہ چشتیہ اے ایس لئی اوہناں کول وحدت الوجودی اثرات دا ہونا اک فطری گل اے۔ شک نہیں کہ میاں محمد شفیع نے اپنیاں سی حرفیاں وچ وحدت الوجود صاف لفظاں وچ بیان نہیں کیتا پر اوہناں دے کلام وچ وجودی ہون دیاں ڈھیر شہادتیاں نیں۔ میاں محمد شفیع دے وجودی ہون دی شہادت منصور حلاج (244ھ-309ھ) نال خاص عقیدت اے۔ اوہ ادب دی دنیا دے ثابت قدم تے جانناز عاشق مشہور ہوئے۔ اوہناں دے اس وصف کارن شاعراں آپ داناں عشق، وحدت الوجود تے ملامت دے حوالے نال بطور تلمیح ورتیا۔ صوفیاں موجب انسان اللہ دے حسن تے جمال دا مظہر اے، ایس لئی اوہ حسن الہی دیاں جلوہ سامانیاں نوں کس طرح نظر انداز کر سکدا اے۔ سبھ صوفی بلا تفریق ایس نظریے دے قائل نیں کہ عشق مجازی پوڑھی اے عشق حقیقی دی، لیکن وجود دے صوفی بالخصوص ایس نظریے دے پرچارک نیں۔ صوفی اوہ عاشق اے جس دی منزل حسن ازل اے۔ جس دے دیکھن لئی اوہ ریاضتاں، مجاہدے تے عبادتاں کردا اے۔ ذات دی نفی کردا اے۔ عاشق تے ڈھیر نیں پر مقصود حقیقی سب دے نصیب وچ نہیں۔ ایہ حسن ازل دی مرضی اے اوہ جس نوں دل کرے وکھالی دیوے۔ تے جدوں ایہ گوہر نایاب دان ہو جاندا اے تاں عاشق اپنے اندر دی خوشی دا اظہار کرن توں نہیں چکدا۔ میاں محمد شفیع جیسے خوش نصیباں وچوں نیں۔

عشق، دلی تے روحانی کیفیتاں داناں اے۔ ایہ نظریہ ڈھیر موکلا اے۔ کوئی شک نہیں کہ دنیا حسن تے عشق پاروں وجود وچ آئی۔ انسان دی پیدائش دا کارن وی عشق اے روحانی ترقی دا باعث وی عشق۔ عشق دی شروعات ظاہری حسن دی تاثیر اے۔ عشق، حسن دیاں کرشمہ سازیاں پاروں عمل نال وجود وچ آندا اے ایس حصول مسلسل کوشش داناں اے۔ ایہ بہت قوی تے ارفع جذبہ اے جیہڑا انسان دے دماغ توں ہر قسم دا ڈرتے تذبذب ڈور کر دیندا

اے۔ انسان جد تک رنگ بونال محبت کردار ہوے گا، اس دے جذبات تے احساس زندہ رہن گے تے اوہ حسن دا طلب گار رہوے گا۔ حسن دا کوئی انت نہیں۔ حسن دیاں بلندیاں ان گنت نیں۔ ہر انسان حُسن پرست ہوندا اے ایہ جذبہ عشق اکھواندا اے۔ کائنات عشق واسطے اک جولا نگاہ دی حیثیت رکھدی اے جس کثرت دا جامہ پایا ہو یا اے:

ح: حج احرام تے عید گویا مینوں یار جانی تیرا دید اتھے

تیرے دید دی جس شنید پائی ہو یا تیغ دے باجھ شہید اتھے

قسم رب دی رہے نہ وچ گھاٹے تیرا عشق جس لیا خرید اتھے

محمد شفیع مراد نوں اوہ پوہتا ہو یا حسن دا جہڑا مرید اتھے (11)

تصوف تے عشق اک دو جے توں دکھ نہیں۔ تصوف جے زکھ اے تے عشق اُس دیاں جڑاں وچوں اک جڑ۔ صوفیاں موجب خدا حُسن دا کمال اے تے عشق دی منزل اے۔ ایہ حقیقی عشق اے لیکن مجازی دے مشابہ اے۔ علامتی ڈھبوں حقیقی عشق، مجازی دیاں منزلاں لنگھدا اے۔ صوفیاں دے نیڑے عشق مذہب دا جوہر اے تے عبادت عشق دی صورت۔ ایس حساب نال ایہ تمثیل تین کرداراں دی اے۔ اک عاشق، دو عاشق تے تیجا حسن۔ عاشق اک صوفی تے سالک اے۔ دو جا کردار عشق جہڑا اک ذریعہ یا طاقت اے جس دے بغیر عاشق اپنی منزل یعنی حُسن تک نہیں اپڑسکدا۔ ایہ حسن، حسن ازل اے۔ جس دی جھلک ویکھنا آسان نہیں۔ میاں محمد شفیع وی دو جے صوفیاں وانگ ایہناں ای نظریاں دے قائل نیں۔ اوہناں موجب صوفی یا سالک اک عاشق اے۔ اوہناں اپنے پیر بھائیوں نوں صاف لفظاں وچ عاشق آکھیا۔ میاں محمد شفیع نے اپنے مرشد نوں عاشقاں دا محور تے مرکز سمجھیا۔ ایہ سبھے عاشق حسن ازل دی چاہ وچ اپنے رہرتے ہادی ول بھجے نیں۔ مرشد نال عشق موجب میاں محمد شفیع تے بلھے شاہ وچ کجھ سانجھ اے۔ دوواں دا مرشد نال عشق، خدا نال عشق دے مفہوم وچ اے۔ دوواں نے سندھ وادی دے عشق دی روایت دا اثر قبولیا۔ بلھے شاہ تے میاں محمد شفیع اپنے آپ نوں زانی دے روپ وچ، تے مرشد نوں محبوب یا معشوق دے روپ وچ ظاہر کیتا، مرشد لئی محبوب، شوہ، خاوند وگے لفظ ورتتے نیں۔ بابا بلھے شاہ دا کلام اے:

نی کوٹچل میراناں بھاشوہ کیہ لائی مینوں

مَت کجھ لگے اوہی تینوں تدکریں گاتوں نیاں (12)

عاشق اپنی ذات دی نفی کرن توں بعد ہی حسنِ ازل دے دیدار دی خواہش کر دا اے۔ عشق دیاں راہواں آسان نہیں۔ منزل تک پہنچن لئی کئی اوکڑاں ویکھنیاں پیندیاں نیں۔ جذبہ سچا تے یقین پکا ہون دے نال ثابت قدمی بہت ضروری اے۔ میاں محمد شفیع محبوب حقیقی نال واصل ہون نوں عشق دی منزل سمجھدے نیں۔ اوہناں دے عشق تے منصورى نظریاں دا گورھا اثر اے۔ عاشق نوں لوکاں دے ہزاراں طعنے مہنہ سہنے پیندے نیں۔ عاشق کدی وی صبر دا پلا نہیں چھڈدے۔ اوہ زمانے دیاں ملامتاں نوں کھلے دل نال قبول کر دا اے۔ کیہ اپنے تے کیہ پرانے ملامت دے پتھر ہر پاسیوں عاشقاں اتے وسدے نیں۔ شاہ منصور جدوں دار تے لٹکائے گئے تاں اوہناں تے سنگ باری کرن والیاں وچ اوہناں دے اپنے سنگی ساتھی وی شامل سن۔ صوفیاں تے مذہبی عالماں وچ تصوف یا عشق موجب کشمکش ہمیشہ توں رہی۔ اللہ تعالیٰ نوں ہر گل دا علم اے تے کائنات اندر ہون والی ہر تبدیلی اللہ تعالیٰ دے حکم نال اے۔ اللہ دی ذات قادر مطلق اے۔ اوہ جو چاہندا اے کر دا اے۔ ایس حوالے نال قرآن پاک وچ اے:

”اور اللہ تعالیٰ جو چاہتا ہے، وہی کرتا ہے“۔ (ابراہیم: ۷۲) (13)

خوشی غمی، دکھ سکھ، اوکھ سوکھ سب اللہ سوہنے ولوں اے۔ انسان دے وس وچ کچھ نہیں۔ تقدیر یا قسمت تے ایمان دا ایہ مطلب ہرگز نہیں کہ انسان اپنے چنگے مندے قول تے عمل دا ذمہ دار وی اللہ یا تقدیر نوں قرار دیوے۔ میاں محمد شفیع وی تقدیر تے ایمان یقین رکھن دی تلقین کیتی۔ کیوں کہ تقدیر تے ایمان یقین رکھنا، اللہ دی قدرت تے حکمت تے ایمان اے۔ میاں محمد شفیع اللہ دے قادر مطلق ہون دا اقرار رانج کر دے نیں:

الف: اس جہان وچ سدائی صرف بادشاہی اللہ پاک دی اے

ربّی قیوم قدیم قادر اوہدے ہتھ وچ ڈور افلاک دی اے

سورج چن تارے اوہدے امر اندر جتھے پہنچ نہ فکر چالاک دی اے

محمد شفیع واجد لاشریک اللہ بندہ جان عاجز مشت خاک دی اے (14)

تقدیر آگے تدبیر دا زور نہیں۔ انسان اپنے ولوں لکھ تدبیراں کر دار ہے، ہوندا اوہوای اے جو رب دی رضا اے۔ لوح محفوظ تے جو لکھیا گیا اے اُس ہو کے ای رہنا اے۔ ارشادِ بانی اے:

”ایہ دنیا دی زندگی عارضی اے تے آخرت تہاڈا مستقل ٹھکانا

اے۔ (المومن: ۳۹) (15)

دنیا دی زندگی دا انجام فنا اے۔ انسان، جانور، چرند، پرند، پہاڑ، دریا، درخت، پوری کائنات دی ہر شے دا آخرت اے۔ دنیا فنا دے رستے اُتے چل رہی اے۔ فنا دا سفر جاری اے۔ کائنات دیاں موجودات نوں انسان اپنے ہتھیں ختم کر رہیا اے۔ جنگلاں تے پہاڑاں نوں ختم کر کے وڈیاں وڈیاں عمارتاں بنائیاں جا رہیاں نیں۔ زمین تے قابض ہون لئی دریاواں دے زرخ موڑے جا رہے نیں۔ جنگل، پہاڑ، دریا تے ایہناں دے آسے جیون والی مخلوق مٹدی جا رہی اے۔ صوفیاں دے وچار نیں کہ دنیا اک سراں اے، عارضی ٹھکانا اے۔ ایہ دنیا فنا دا گھاٹ اے۔ ایس لئی موت نوں ہر ویلے یاد رکھنا چاہیدا اے۔ سنسار دے لو بھوج زُجھ کے آخرت نوں دلوں و سارنا نہیں چاہیدا:

لا: لا فناہ دے گھاٹ اُتے ڈیرا آن کے غافلا ماریا ای

گیوں رجھ سنسار دے لو بھ اندر کیہا حرص دا جال کھلاریا ای

تیرے ساتھ دے ساتھ لدا گئے دلوں موت دا خوف اتاریا ای

محمد شفیع ہٹ غفلتوں اکھیاں توں کاہنوں رب رسول و ساریا ای (16)

کوئی جتنا وی طاقتور ہووے، انت مٹی اے۔ دنیا تے وڈے وڈے سورمے آئے جیہناں دیاں یادگاراں دنیا تے عبرت دا نشان نیں۔ کیوں جے اوہناں دی دولت، شان و شوکت، محل تے قلعے سب ایس دنیا تے رہ گئے، اوہ نال کچھ وی نہیں جاسکدے۔ اللہ تعالیٰ انسان نوں صرف تخلیق ای نہیں کیتا سگوں کئی طرح دے احساس وی عطا کیتے نیں۔ جیویں ہمزا دتے نفس وغیرہ۔ نفس اوہ طاقت اے، جیہڑی انسان نوں اچھے برے عملاں تے پریدی اے۔ نفس دیاں تن قسماں نیں۔ نفس امارہ، نفس لواہ تے نفس مطمئنہ۔ ہر برائی دا کارن نفس امارہ نوں سمجھیا جاندا اے۔ تمام رذیلہ عملاں تے گناہاں دا ذمہ دار نفس اے۔ صوفی ساری حیاتی عبادتاں تے ریاضتاں کردا اے، نفس امارہ دی زد و بوج آندیاں ای ساری محنت برباد ہو جاندی اے۔ سبھے قرب حضوریاں توں ڈرکار یا جاندا اے۔

میاں محمد شفیع اختر ڈھاگرووی باعمل صوفی سن۔ اوہناں دے صوفیانہ طرز عمل دا اثر نہ صرف اوہناں دی حیاتی سگوں اوہناں دی شاعری اتے اکھڑواں اے۔ میاں محمد شفیع نے تصوف صرف شاعری وچ ای نہیں ورتیا۔ اوہناں دا کلام عشق الہی، عشق رسول، توکل، تسلیم و رضا تے عجز و انکسار دا سبق دیندا اے، اوہناں دی حیاتی ایہناں سبھے خصلتاں

نال پر چیا اے۔ انہاں صفتاں موجب ای اوہ آخری دم تک ہر من بھاؤنی شخصیت رہے۔ اوہناں دا اوڈا کمال ایہی سی کہ اک دور دراڑے پنڈ واسی ہون دے باوجود نہ صرف پنجابی، اردو تے فارسی وچ شاعری کیتی سگوں ساری حیاتی لکھت پڑھت وچ جتے رہے۔ اک دور دراڑے پنڈ دی ڈھوک وچ رہندیاں ہوئیاں وی اپنے علاقے وچ علم تے ادب دی شمع روشن رکھی۔

حوالے

- 1- Abdul Hakeem Ansari, Khwaja, Tameer-e-Millat, Lahore, Silsila-e-Aalia Tohidia, 1994, P:114
- 2- Safi Haider, Sayyed, Prof, Tasawwuf aur Urdu Shaairi, Lahore, Sindh Saagar Academy, 1948, P:37
- 3- Ali Abbas Jalalpuri, Wahdat-ul-Wujood Tay Punjabi Shaairi, 2nd Eddition, Lahore, Pakistan Punjabi Adbi Board, 1986, P:177
- 4- Akhtar Dhangarvi, Mian Muhammad Shafi, Armaghan-e-Chishti (Manuscript), Mamluka Mian Abdul Rasheed, Dhangri Mirza, Jehlum, P:9
- 5- Akhtar Dhangarvi, Mian Muhammad Shafi, Armaghan-e-Akhtar (Manuscript), Mamluka Mian Abdul Rasheed, Dhangri Mirza, Jehlum, P:307
- 6- Armaghan-e-Chishti (Manuscript), P:11
- 7- Akhtar Dhangarvi, Mian Muhammad Shafi, Majmua Ash'aar Akhtar (Manuscript), Mamluka Mian Abdul Rasheed, Dhangri Mirza,

Jehlum, P:67

- 8- Abdul Hakeem Ansari, Khwaja, Tameer-e-Millat, P:138
- 9- Majmua Ash'aar Akhtar (Manuscript), P:6
- 10- Armaghan-e-Chishti (Manuscript), P:14
- 11- Armaghan-e-Akhtar (Manuscript), P:277
- 12- Bulhay Shah, Kalam Bulhay Shah, Compiler/Translator: Mian Zafar Maqbool, Lahore, Maktaba Daniyal, P:340
- 13- Alquran, Surah Ibrahim, 68
- 14- Akhtar Dhangarvi, Mian Muhammad Shafi, See Harfi Salim S/o Muhammad Bashir(Manuscript), Mamluka Mian Abdul Rasheed, Dhangri Mirza, Jehlum, P:1
- 15- Alquran, Surah Almomin, 96
- 16- Akhtar Dhangarvi, Mian Muhammad Shafi, See Harfi Salim S/o Muhammad Bashir(Manuscript), P:19